

langzame verdwijning van de betoverde wereld kan niet alleen op de rekening van onderwijs en wetenschap geschreven worden. Gezien het feit dat die wereld ook heel eigen ruimtelijke karakteristieken had, moet ook de verandering van die ruimte gevolgen hebben gehad voor de schimmen die haar bevolkten" (p. 558). Zo bestond er een oude methode om heksen te herkennen. Als men een vrouw ontmoette die men ervan verdacht heks te zijn, kon men een voetafdruk dwars op de hare zetten. Was het een heks dan werd ze door dit 'teken des kruises' gedwongen tot omkijken. Op verharde wegen laten echter ook heksen geen voetafdrukken achter. En zodra de waterwegen zijn uitgebaggerd, verdwijnen ook de verhalen over schepen die in hun vaart belemmerd worden door de geesten van verdrinkenen die zich vastklampen aan het roer in de hoop dat ze van de schipper een doodshemd krijgen, zodat ze eindelijk rust kunnen vinden.

Wat een rijk boek! De vervlechting en het scheidingsproces tussen openbaar en particulier; oorzaken en gevolgen van het tempo van reizen; hoe dingen en gebeurtenissen elkaar mogelijk maken; het verdwijnen en opkomen van voorstellingen in een veranderende ruimtelijke omgeving; het zijn nog maar enkele staaltjes van wat *Het lege land* te bieden heeft aan iemand die warm loopt voor een sociale theorie van de dingen. En ik zit maar te piekeren wat het voor gevolgen zou hebben als zo'n figuur de 'theorie' uit *Het lege land* zou peuteren om haar voortvarend te systematiseren. Werd de 'sociale werking van de dingen' er overzichtelijker van, grijpbaarder? Wellicht, het zou goed kunnen, zeker. Maar *Het lege land* zelf is vast leuker om te lezen.

Heilig vuur

Gijs van Oenen

Recensie van: Cornelis Verhoeven, *Het medium van de waarheid. Beschouwingen over Plato's houding tegenover de poëzie*, Ambo, Baarn 1988, f. 37,50.

"God van het vuur, kom hierheen, nu heeft Plato u nodig". Nadat hij Socrates voor het eerst had horen spreken, voor het theater van Dionisos in Athene, gaf de twintigjarige Plato al zijn gedichten prijs aan het vuur en besloot zich verder slechts te wijden aan de filosofie. Volgens Diogenes Laërtius, de 3e eeuwse wederverteller van deze anecdote, zou Plato "zich met de schilderkunst hebben beziggehouden en gedichten hebben geschreven, eerst dithyrambische, later lyrische gedichten en tragedies". Maar hij verbande de poëzie uit zijn leven, en later in zijn dialoog de *Politeia* ontzegde hij haar ook de toegang tot zijn "ideale staat". Zijn filippica tegen de dichters heeft door de tijden heen controverses gewekt onder filosofen en literatoren. Plato heeft zijn imago van strenge rationalist waarschijnlijk meer aan zijn verspreide opmerkingen over de dichters te danken dan aan welk ander onderdeel van zijn filosofie ook. Merkwaardig genoeg komt hij ook veelvuldig voor op zwarte lijsten die sommigen bijhouden van overmatige romantici in de filosofie, lijsten waarop dan meestal ook de namen van Rousseau en Hegel voorkomen. Plato is moeilijk te catalogiseren; net als Rousseau bespreekt hij filosofie, politiek, pedagogie en literatuur in één adem, en dus met weinig systematiek. Sympathiserende uitleggers van Plato's filosofie lopen het liefst in een wijde boog om zijn uitlatingen over de poëzie heen, om hun vingers niet te hoeven branden aan deze

netelige kwestie, deze doorn aan de volmaakte roos der filosofie.

Zo niet Cornelis Verhoeven in *Het medium van de waarheid*. Verhoeven is zeker een sympathisant van Plato, getuige ook zijn eerdere werk, maar hij deinst niet terug voor de confrontatie met de minder populaire kanten van de grote meester. In plaats van de poëzie in bescherming te nemen tegen Plato, zoals veel commentatoren doen (hoe weinig poëtisch zij soms verder ook zijn, zoals Verhoeven fijntjes opmerkt), probeert hij nu eens het omgekeerde te doen: een apologie schrijven ter verdediging van (Plato's) filosofie contra de poëzie. Deze onderneming vergt heel wat constructie, of, zoals Verhoeven het zelf noemt, interpretatie: men moet hiervoor immers in zekere zin platoonser zijn dan Plato. Verhoeven is overigens zeker de juiste man op de juiste plaats: net als Plato is hij evenzeer filosoof als literator, al heeft hij dan nooit - althans voor zover ik weet - zijn P.C. Hooftprijs in vlammen doen opgaan.

Een apologie van Plato als verbanner van de poëzie moet in de eerste plaats afrekenen met het beeld van Plato als kortzichtige culturele dictator, die zoals zovele latere tyrannen alleen kunst wilde toestaan wanneer die zijn politieke regime ondersteunde en verheerlijkte. Voor het oog van veel haastige lezers van de *Politeia* doemt al gauw een schrikbeeld op van staatscensuur, leugens om bestwil, verbanningsoorden, en communautaire opvoeding en straffe militaire training voor degenen die later de politieke macht in handen krijgen, de beruchte "Wachters". In de liberaal geconditioneerde oren van zulke lezers klinkt dit naar het rijk van de Satan, of in ieder geval niet naar iets dat je ook maar in de verste verten een Ideale Staat zou noemen. Zij beschouwen Plato's veroordeling van de dichters als de aankondiging van een soort Maoïstische culturele revolutie, waarin conservatoriumstudenten aangemoedigd door hoofdvakdocenten

hun ("bourgeois") violen - en die van hun buurman - met een bijl in plaats van met een strijkstok te lijf gaan. Dit alles onder het afgezaagde maar populaire politieke motto dat wie een omelet wil bakken nu eenmaal eieren zal moeten breken.

Curieus genoeg gebruikt Cornelis Verhoeven een variant op juist deze gekmankeerde beeldspraak om de relatie tussen filosofie en poëzie te illustreren. Hij vergelijkt de poëzie met een ei, en de filosofie met een kuiken. Het kuiken filosofie kruipt uit het weemoedige ei poëzie en schudt de scherven ervan uit zijn veren, zoals ook de jonge Plato de poëzie van zich afschudde. Maar deze beeldspraak is toch niet willekeurig gekozen: Verhoevens constructie van Plato wortelt vrij nadrukkelijk in diens biografie. Zoals uit de aangehaalde anecdote van Diogenes Laërtius naar voren komt, verwierp Plato de poëzie min of meer intuïtief - reeds op zeer jonge leeftijd en eigenlijk zonder enige ervaring met de filosofie. Het is niet erg overdreven om te stellen, zoals Verhoeven in feite ook doet, dat Plato zelf de filosofie heeft uitgevonden, natuurlijk diepgaand geïnspireerd door Socrates. Letterlijker nog: geïnspireerd door Socrates, wanneer we Plato's beroemde passage in gedachten houden over de "geheimen" van het filosoferen: "Want het is niet mogelijk dat uit te spreken, zoals andere leerstof, maar ten gevolge van een intense aanwezigheid bij de zaak zelf en van het leven daarmee komt het plotseling in de ziel terecht, zoals een licht dat flakkert uit een vuur dat oplaait, en vanaf dat moment houdt het zichzelf in leven" (7e brief, 341d).

Bij Verhoevens constructie van Plato telt diens "oorspronkelijkheid" dus heel zwaar, zijn originaliteit, zijn eigen bepaalde koers of zoals Verhoeven het zelf noemt, zijn authenticiteit. Authenticiteit is het sleutelbegrip in *Het medium van de waarheid*. Authentiek is "datgene wat verbonden is met zijn oorsprong" (p.

33); de term heeft sterke associaties met echtheid, ongemaaktheid, onherleidbaarheid en - enigszins incongruent naar mijn gevoel - ongeconstrueerdheid. Het duidelijkst herkenbaar platoons is de formulering van authenticiteit als "de houding die mensen ertoe brengt zich te richten op de idee van het goede" (p. 27). Deze omschrijving bevestigt het ook wel voor de hand liggende vermoeden dat authenticiteit een soort variant is van de beruchte term *methexis*, het "deelhebben" (aan het goede). Zo'n vermoeden wordt nog eens versterkt door de titel van het boek: het "medium van de waarheid", waarmee de pretentie van de poëzie wordt bedoeld vertolker van de waarheid te zijn. Maar deze status komt alleen toe aan de filosoof, de authentieke mens.

Toch is deze kentheoretische ankering van het begrip niet helemaal juist, want Verhoevens "authenticiteit" moet minstens even sterk in psychologische zin worden geïnterpreteerd, als karaktertrek of houding van mensen. Plato's vormen of ideeën hangen volgens Verhoeven niet, zoals men vaak denkt, ergens "boven" de (fenomenale) werkelijkheid, maar de idee is juist "het ding zoals het blijkt te zijn in een onmiddellijke ervaring" (p. 39). Zo beschouwd sluit Plato's denken aan bij dat van Herakleitos, die zei dat ieder medium of elke getuigenis zwakker is dan het van nabij ervaren van de werkelijkheid zelf (1). De platoonse filosoof is iemand die streeft naar toenadering tot de werkelijkheid zelf. Of: iemand die in staat is in die werkelijkheid te leven en haar te aanvaarden zoals zij is.

Plato's belangrijkste verwijt tegen de tragedieschrijvers, die vaak (in ieder geval voor moderne commentatoren) als zijn literair-filosofische concurrenten

---

1 Althans dat is Verhoevens constructie van het *hapax*-fragment B122, *anchibasiè* of "nabij komen"; zie ook zijn mooie essay hierover in *De letter als beeld*.

worden gezien, is dan ook dat zij een directe confrontatie met de werkelijkheid juist willen vermijden of omzeilen. De tragedie spreekt niet onze redelijke vermogens aan, maar bespeelt daarentegen het zwakkere en lagere deel in onze ziel, onze emoties. De tragedie appelleert, zegt Plato, aan de "jammerziel". Zij wekt, zoals Aristoteles zo mooi zegt in zijn *Poetica*, angst op en medelijden, via haar stilering en dramatisering van de werkelijkheid - waarvan zij ons tenslotte door een emotionele aderlating, de katharsis, weer bevrijdt. Maar deze opluchting gaat volgens Plato juist gepaard met een afwending van de werkelijkheid en van de eigen positie daarin: de tragedie scheidt het lijden van het eigen bestaan (vgl. p. 29). De representatie van het lijden in de tragedie heeft een therapeutisch effect, in de moderne betekenis van het dubbelzinnige Griekse woord *therapeuò*: zij lenigt en verzacht het lijden. Daar bijna recht tegenover staat een andere betekenis: dienen, eerbiedigen. Deze zou - maar nu construeer ik zelf - beter passen bij de benadering van Plato, die weigert in de confrontatie met de werkelijkheid te vervallen in onverschilligheid of het tegendeel daarvan, medelijden of angst. Deze interpretatie toont nadrukkelijk de anti-romantische kant van Plato, zijn meest hedendaagse kant wellicht.

De authenticiteit als verbondenheid met de oorsprong maakt van filosofie ook een nogal serieuze zaak. Verhoevens Plato stelt prijs op de ernst van de filosofie tegenover het enthousiasme van de dichter of de rhapsode (zoals de onfortuinlijke Io in Plato's gelijknamige dialoog). In de loop van de geschiedenis hebben al veel geleerde ploeteraars (bijvoorbeeld de hofcomponist Salieri in de film *Amadeus*) zich beklagd dat de goden bij voorkeur inspiratie lijken te schenken aan de lichtzinnigen. Werkelijk waardevol is naar hun overtuiging alleen kennis uit ervaring, hetgeen "bewust verworven filosofische bekwaamheid",

technè, vereist. Plato contrasteert de luchtigheid van het poëtische inzicht met de olieachtige denkwijze die de *technè* kenmerkt: traag, vast, soepel en gewelddoos. Verhoeven zegt het, in vertolking van Plato, zo: de dichterlijke *mania* is een sprong over de *technè* heen. Dichterlijke wijsheid is alleen een produkt van het toeval, de *tuchè* (p. 96). De dichters struikelen min of meer over de waarheid, terwijl de filosofen nog vakkundig aan het zoeken zijn. Toch kan zelfs Verhoeven niet overtuigend laten zien waarom nu de ene methode in het algemeen te prefereren zou zijn boven de andere. Methodische bewerking en reflexie van de dichterlijke inval zou deze "misschien veel rijker van inhoud" kunnen maken (p. 96). Maar het omgekeerde is natuurlijk evengoed denkbaar, zeker wanneer het criterium niet "waarheid" of "consistentie" maar "rijkdom aan inhoud" is.

Wat voor filosoof was Plato nu uiteindelijk? Terecht schrijft Verhoeven dat Plato geen leer had, geen filosofisch systeem. Hij was allesbehalve een dogmaticus. Maar men kan hem ook zeker geen scepticus noemen. "Plato staat dan ook niet zozeer sceptisch tegenover (een) uiteindelijke werkelijkheid als wel tegenover elke uitdrukking van gedachten, die zich voordoet als adequaat" (p. 36). En, voegt Verhoeven nog toe, uit de zevende brief blijkt dat deze scepsis niet alleen de poëzie als medium van de waarheid betreft, maar ook de wijsgerige taal. Zijn leermeester en inspirator Socrates maakte van zo'n voorbehoud ten opzichte van de taal, zijn ironie, zelfs zijn handelsmerk. Het intrigeert mij dan ook dat Verhoeven al direct aan het begin van zijn boek een directe vergelijking trekt tussen de ironie van Socrates en de authenticiteit van Plato: "Wat bij Socrates de ironie is, het vermogen en de lust om de wetende tot het inzicht te brengen dat hij bij nader inzien onwetend is, dat is bij Plato het grote, aristocratische gevoel voor authenticiteit, voor de waarde en betekenis van de dingen zelf, los van alle daar-

over bestaande frasen" (p. 16). Dit leidt althans mij tot de gedachte dat wellicht ironie en authenticiteit beide stijffiguren zijn, pogingen om de onvolmaaktheid van taal en leven tot iets aantrekkelijks te stileren. Maar Verhoeven beschrijft Plato's filosofie eerder als heilsleer: "De filosofie is voor hem, zoals later voor de stoïcijnen, de ideale levenshouding en de filosoof is in zijn ogen een rationele heilige". Deze heilsvoorspelling is mij zelf net iets teveel van het goede. Het was tenslotte ook maar de ongecompliceerde mens Socrates die ooit in Plato het heilig vuur aanbliet.

Verhoeven heeft het zichzelf net eenvoudig gemaakt, door in *Het medium van de waarheid* Plato en zijn filosofie zo vergaand als mogelijk te verdedigen tegen de poëzie zonder daarbij Plato tot een dogmaticus te maken. Zo'n onderneming vereist moed, ervaring en enig optimisme, en dan nog lijkt de kans van slagen ontmoedigend klein. Verhoeven heeft Plato gelukkig niet op een analytisch Procrustesbed of een Freudiaanse divan gelegd, zoals al zo vaak is gebeurd. In zijn studie blijft zijn object min of meer intact, wat mijns inziens een groot blijk van respect mag heten. Sommige lezers zullen zich misschien op den duur storen aan zijn stijl, die weliswaar fraai en precies is maar weinig tempowisselingen kent. Maar deze critici kunnen hun hart ophalen in de appendix van zo'n vijftig bladzijden, waarin de belangrijkste teksten van Plato over de poëzie - in vertaling van Verhoeven zelf - zijn verzameld. Voor wie verlangt naar een intense aanwezigheid bij de zaak zelf.